

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

Нийтиел-политиктиг солун

e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

№ 133
(18253)

2012 чылдың
ноябрь 15,
четверг

Садар өртээ
5 рубль.

Тыва Республиканың Дээди Хуралында

РЕСПУБЛИКА БЮДЖЕДИНИҢ ДУГАЙЫНДА

Ноябрьның 13-те Тыва Республиканың Чазааның Бажыңыңа "Тыва Республиканың 2013 чылда болгаш планныг 2014 болгаш 2015 чылдарда республика бюджетиниң дугайында" Тыва Республиканың хоойлу төлөвилелиниң дугайында хөй-ниитиниң сайгамгалыг хуралы болуп өткен.

Аңаа Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги аалакчызы М.С. Козлов, Тыва Республиканың Дээди Хуралының даргазы К.Т. Даваа, депутаттар болгаш муниципалитеттерниң башлыктары, хөй-ниити организацияларының удуртукчулары кишкен. Хуралды ТР-ниң Дээди Хуралының бюджет болгаш экономика талазы-биле комитетиниң даргазы М.М.Чүлдүм башкарып өткөргөн.

Хуралдың хүн айтырыының биринчиси Тыва Республиканың 2013 болгаш 2015 чылдарда чедир экономика-социал-экономика дугайында илеткелди ТР-ниң экономика сайыдының хууш күүседип турар Л.В. Трусовка кылган. "Тыва Республиканың 2013 болгаш 2014 болгаш 2015 чылдарының бюджет болгаш үндүрүм-экономика дугайында" Тыва Республиканың хоойлу төлөвилели РФ-тиң Президентизиниң бюджет дугайында медегелелиниң 2013 болгаш 2014 болгаш 2015 чылдарының бюджет болгаш үндүрүм-экономика дугайында: бюджет-турум чоруун чедип алыры; экономика-социал программалыг тургалыг методун ажыглаары; кургуну ачы-дузанын чыгарып тургузары; бюджет-чорудулгазының ажык-чар-чоруун чедип алыры. 2013-2015 чылдарда Тыва Республиканың бюджетиниң турум чорудулу-биле айыттыг болгаш чурттакчы амыдыралының деңгелин көрдүрүп, дараазында хемчеглерни боттандыраары чугула:

1. Тыва Республиканың социал-экономика баян күүседир. 2. Бюджет болгаш кадык камгалам черлериниң материал-экономика баазанын чаартышаан, 3. чылда социал адырны модернизациялаары. 3. Россия Федерациязының Президентизиниң 2012 чылда май 7-де доктаалының 1-пунктин боттандыраары-биле бюджет саң-хөө чылының бюджет болгаш планныг үелерде категориялар талазы-биле күш-ажыл төлөвилелиниң этап-эп-эп күүседир: назы-уруулар албан черлериниң ажылдакчыларын;

культура албан черлериниң ажылдакчыларының; социал ажылдакчыларның (медицина организацияларының социал ажылдакчыларының, биче медицина ажылдакчыларының ортумак шалыңын 2028 чылга чедир регионга чүс хуу өстүрер. Ынчангаш 2013 чылда дараазында хемчеглерни эрттирер: эмнелге албан черлериниң орун фондузун болгаш хемчег көргүзүлери чогумчудары; муниципалдыг тургузулганың социал-экономика дугайында өөренип көрүш-шаан, социал албан черлериниң тургузулганын таарыштыраары-биле ажылды чорудары; бюджет албан черлериниң болгаш штаттыг расписание тургузулганын таарыштыраары; күрүнө албан черлериниң хандырылганы-биле холбашкан чарыгдалдарны оптимизааары болгаш хөй саң-хөө чарыгдалдарын негеп турар хемчеглериниң санын кызыраары. 4. 2013 чылдың ведомстволарның болгаш республика чергелиг тускай сорулгалыг программаларның республика бюджетиниң чарыгдалдарының үлүүн улгаттырып, 20-ден 50 хуу чедир өстүрери. 5. Күрүнениң бюджет болгаш автономнуг албан черлеринге субсидия бээрде чүгле бадылаттыг күрүнө онаалгазы барда болгаш тургузукчу биле күрүнө албан чериниң аразында ону бээриниң дугайында чөпшээржилге езугаар боорда, бюджет чарыгдалдары албан черлерин тударынга эвес, а оларның ажыл-чорудулгазының түннелдин хандыраарына угланган болур ужурлуг. 6. Күрүнө болгаш муниципалдыг садыг-лажалгазының механизмдерин экижидери. 7. Федералдыг бюджет-биле кады акшаландырып турар объектилерниң инвестиция чарыгдалдарының составында кирип турар ажылдарны камгалап арттыраары.

Илеткелчи улаштыр 2013 чылда болгаш планныг 2014-2015 чылдарда Тыва Республиканың бюджетиниң кол характеристикаларынга тодаргайы-биле доктааган. Чарыгдалдарның класси-

фикациязының тус-тус адыр аайы-биле Тыва Республиканың республика бюджетиниң тургузуунуң болгаш чарыгдалдар аайы-биле өскерилгезиниң дугайында тайылбыры сайыт кылган.

Бердинген хоойлунуң төлөвилелин Россия Федерациязының Бюджет кодекзиниң болгаш Тыва Республиканың Хоойлузунуң негелделерин езугаар тургускан. "Тыва Республиканың 2013 чылда болгаш планныг 2014 болгаш 2015 чылдарда республика бюджетиниң дугайында" Тыва Республиканың хоойлу төлөвилелиниң кол көргүзүлгенин үндүрүп болгаш үндүрүп-ден эвес орулгаларның баш бурунгаар саналгазын езугаар болгаш федералдыг бюджеттен кирилделерин хемчээлин барымдаалап тургускан. Баш бурунгаар санаан чарыгдалдарның хемчээли Россия Федерациязының Бюджет кодекзиниң 184.1 чүүлүнге таарыштыр тургустунган. 2013 чылда республика бюджетиниң төлөвилели 333,1 млн. рубль четпес хемчээлдиг болган. Күрүнениң иштиги өрезиниң хемчээлиниң төлөвилелде көрдүгени кызыгаарны ашпайн турар. Курлавыр фондузунуң хемчээли база ыңдыг болуп турар.

Хуралдың киржикчилери улаштыр саң-хөө сайыдының хүлээлгезин күүседип турар Т.О. Чыдымның база Тыва Республиканың Саналга палатазының даргазы В.К. Хомушкунуң илеткелдерин дыңнаан. Оон соонда санал-оналдар эгелээн. Кызыл кожуун чагыргазының даргазы Х.Т.Куулар чурттакчы чону 40 муң ажып турар кожуунуң бюджетин оранчок эвээш чурттакчылыг кожууннар-биле деңгей көрүп турары шын эвес дээрзин саналыңга бадыткап чугаалааш, кожуун бюджетин эде көөрүн дилээн. Тыва Республиканың Хөй-ниити палатазының даргазы Х.Д. Монгуш ТР-ниң Конституциязының соонда эң кол документини сайгарып турар хуралга хөй-ниити организацияларының төлээлери идепкей чок киржип турарын шүгүмчүлөвишаан, 2013

чылда кызырылдага таваржыр муң хире албан-хаакчыларга хамаарыштыр дүвүрелин илереткен. Өөредилге болгаш кадык камгалалының профэвилел удуртукчулары ажылдакчыларның акша-шалыңының өзүлдөзү инфляциядан оранчок озалдап турарын, ону бюджетке шыңгыы өөренип көөрүн демдеглээннер. Республиканың Хоочуннар чөвүлелиниң даргазы С.К. Долгар РФ-тиң Президентизиниң доктаалы күүседир-биле улуг назылыг (90 хардан өрү) кижилерге кичээнгейни углап, ачы-буян көргүзеринге чөвүлелге немей акша-хөреңгини бээр дилээн. ТР-ниң Херээженнер чөвүлелиниң даргазы республикада урулгар садтарының болгаш школаларда олут чедишпестеп турарын онзалап айытпышаан, олче чогуур акша-хөреңгини аңгылаарын саналдаан.

Нийтизи-биле чугаалаарга, Чазак келир чылдың болгаш планныг 2014, 2015 чылдарының бюджетин тургузуп, улуг ажылды кылганын санал-онал бергеннер демдеглевешаан, ТР-ниң Саң-хөө болгаш Экономика яамылары акша-хөреңги чедишпес байдалда РФ-тиң Чазаанга, тус-тус яамыларынга херек кырында байдалды тайылбырлап, немелде акша-хөреңгини чедиштир алырының талазы-биле чедир ажылдаваанын онзалап айытпышаан, дараазында чылын ону кол кичээнгейге алырын негээн.

Допчулап айтырга республика бюджетти эрткен чылды-биле дең байдалда артканын, келир чыл акша-хөреңги талазы-биле нарын байдалда дээрзин сагындырып, көпөөк бүрүзүн чогумчалыг чарыгдаларының чугулазын хуралдың киржикчилери демдеглээн.

Республика бюджетинге хамаарыштыр мындыг хөй-ниитиниң сайгарылгазы аажок ажыктыг болуп турарын демдеглевешаан, хуралдың киржикчилери республика бюджетиниң төлөвилелинге чогуур үнелелди берген.

Светлана БАЛЧЫР.

БЮДЖЕТ ӨЗҮЛДЕЛИГ БОЛГАН

2013-2015 чылдарда Тываның бюджетти акша-хөреңгини программа езугаар көрдүнген чарыгдалдарга ролунуң өскени-биле ылгалдыг болган.

Графикте айытканын езугаар Тываның Дээди Хуралы ноябрь 15-те республика бюджетиниң дугайында хоойлу төлөвилелиниң баштайгы номчулганын эрттирер. 2013 болгаш оон соондагы чылдарда бюджеттиң ужур-дузанын дугайын чугаалап тура, экономика сайыдының хүлээлгезин күүседип турар Людмила Трусова мынча деп демдеглээн:

— Программа — сорулга аргаларын улам долу ажыглап эгелээри-биле 2013 болгаш оон дараазындагы чылдарның бюджетти ылгалып турар. Ындыг сорулганы регион баштыңы Шолбан Валерьевич Кара-оол салган. 2012 чылда ыңдыг принцип-биле бюджет акша-хөреңгизиниң 8 хуузу чарыгдаттыг болза, келир чылдың бюджетинде ол көргүзүлгө 26 хуу апаар. Ол көргүзүлгө чоорту өзер. Программа — сорулга аргазы дээрже бюджет албан черлеринге акшаландырышкынны чүгле хүн бүрүнүң чарыгдалдарынче шилчидери эвес, а тодаргай көргүзүлгени чедип алырынче угландыраары-дыр. Ындыг сорулгалар чедип алдынар болза, дараазында акшаландырышкынны долу хемчээлге, оон туржук оон улуг-даа кылдыр күүседип болур. Ынчаар ажылдаваас болза, чижээ, аарыыр чоруктуң деңгели улгадыр болза (кадык камгалал албан черлеринге), оон чылдагааннарын сайгарар, оон түннели-биле акшаландырышкынны кызырып кааптар, а ол чорук ажылдакчыларның акша-шалыңнарынга хамааржыр.

Бо документ нарын кылдыр тургустунган-даа болза, чүгле республикада турум чорукту хандыраары эвес, чурттакчы чоннуң амыдыралының деңгелин бедидеринче болгаш шынарын экижидеринче угланган. 2013 чылда бюджет акшазы-биле 40 объектилерни тудары көрдүнген. Оон аңгыда тудуун келир чылын эгелээр 50 объектиниң төлөвилел-смета документациязын бюджет акша-хөреңгизи-биле чагыыр.

Бюджет адырның ажылдакчыларының шалыңын ортумаа-биле 6,5 хуу өстүрери көрдүнүп турар, күш-ажыл рыногунда нарын байдалды чавырылдыраар талазы-биле хемчеглерни боттандыраары уламчылаар. Экономиканың бот-тут секторун сайзыратканының түннелинде 1020 ажылчын олуттар тургустунар.

Бо бюджетти хүлээп алган соонда Чазак кежигүннеринге, депутаттарга, тус чер бот-башкарылга органдарына республиканың эң чугула саң-хөө документи күүседир талазы-биле улуг болгаш харысалгалыг ажыл эгелээр.

Юрий СУЧКОВ.

КАЛМЫКИЯНЫҢ ДЭЭДИ ЛАМАЗЫН ШАҢНААН

Калмыкияның Дээди ламазы Тэло Тулку Ринпоче Тываның «Шылгараңгай күш-ажылы дээш» медаль-биле шаңнаткан.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Калмыкияның Дээди ламазы Тулку Ринпоче-биле ажил-херекчи чугааны Чазак Бажыңыга кылган. Республикага болгаш ооң чурттакчыларына онзагай кичээнгейи дээш аңаа өөрүп четтиргенин Чазак Даргазы илергейлээн. Ындыг аян-чоруктарны чүдүкчүлөр чаагай сеткил-биле кезээде хүлээп алыр болгаш ниитилелдин угаан-бодал сайзыралына идиглиг болуп турар дээрзин ол демдеглээн.

Ужуражылга үезинде буддизмниң регионга сайзыралының, тыва хуурактарның Индияның хүрээлеринге өөредилгезиниң, лама-башкыларның мергежилин бедидериниң айтырыгларын сайгарып чугаалашкан. Оон аңгыда школа-ларга «Шажын культураларының болгаш шажынга хамаарышпас этиканың үндэзиннериниң» курстарын өөренирин болгаш башкыларын хандыраар өөредилге-методиктиг комплектилерни белеткээриниң айтырыгларынга доктааганнар. Ол айтырыгны шиитпирлээри-биле Тываның күрүне университетиниң удуртулгазы-биле, ылаңгыя ооң эртем ажылының болгаш делегей харылзааларының талазы-биле проректору, философия эртемнериниң доктору Ольга Хомушкун-биле чогуур дугуржулга чедип алдынган дээрзин Шолбан Кара-оол демдеглээн. Эртемден-

нерни шаңнаары-биле Тываның Чазак «Шажын культураларының болгаш шажынга хамаарышпас этиканың үндэзиннериниң» школа курузун башкылаарының эң эки методиказы дээш грант тургусканын сагындыраалы.

Республиканың девискээринге буддизмни сайзырадыр херекке Тываның эрге-чагыргаларының күженишкенин Тэло Тулку Ринпоче үнелээн. Чурттуң өске регионнарында бо угланышкынныг ажилдың канчаар чоруп турарын ол таныштырган, ол ышкаш республикага чамдык ажилчын хем-чеглерни эрттиргенин, будданың кол-кол хүрээлеринге, ооң иштинде Чөөн-Хемчик кожуунга чораанын, лекцияларны номчаанын ол чугаалаан.

Калмыкияның Дээди ламазының ээлчеглиг аян-чоруу Тыва Республикага Камбы-лама эргелелиниң тургустунганының 15 чылы-биле капсырлашкан. Ол болуушкунга тураскааттыг байырлыг хурал Улусчу чогадылга бажыңыга болган. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол республикага буддизмни болгаш шажын-чүдүлгени сайзырадырынга улуг салышкыны дээш Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медалын дээрзи Шаджин лама Тэло Тулку Ринпочега тывыскаан.

«Калмыкияның хүндүлүг Шад-

жин ламазы, 14-кү Ыдыктыг Далай-Ламаның сагыл четтирген оглу дээрзи Тэло Тулку Ринпочени Тывага хүлээп алыр аас-кежиктиг болдувус. Сураглыг будда башкыларын, Ыдыктыг Башкының төлээлериниң маңаа кээп турары Калмыкияның Шаджин ламазының деткимчезиниң болгаш идепкейлиг киржилгезиниң ачызында боттанып турар дээрзин билир бис. Республиканың чүдүлгелиг кижилериниң өмүнээзинден Силерге өөрүп четтиришкенин болгаш хүндүткелди илередирин чөлшээрер көрүңер» — деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.

Камбы-лама эргелелиниң 15 чылы-биле байыр чедирип тура, Шолбан Кара-оол Тываның чурттакчыларының чырыдышкын хе-

рээнге күженишкенин дээш республиканың буддистер катты-жыышкынынга өөрүп четтиргенин илереткен.

Ыдыктыг XIV Далай-Ламаның республикага кээп чораанының 20 чылы бо чылдың сентябрьда болган деп, Тываның Баштыңы чугаалаан. Оон дээди мөргүлүнүн ачызында Тывага буддизм сайзыраан, бистиниң чонувустун сагыш-сеткили быжыг деткимчени алган.

1997 чылда баштайгы будда чыыш болган, аңаа Тываның баштайгы Камбы-ламазын соңгаан. 15 чыл дургузунда ол албан-дужаалга беш кижиге солушкан, оларның шуптузу чонга шажын эртемин өөредир, кижиге амыдыралының төлөптүг талааларын чедирер дээш

күженишкенин ажилдап келген. «Чүдүлгелиг кижилер биле эге үндэзиннерден чедип чугула. Ынчангаш Далай-Лама төлээлериниң бисче кээп Тываның чурттакчы бүрү-улуг уjur-дузалыг болуп Ыдыктыг IX Богда-кегээн чылда Калачакраның өөр эрттирген. Аажок улуг чырыкын ажилын Ыдыктыг Далай-Лама төлээзи Геше Джампел чорудуп турар. Дыка хайтыг башкылар республикага чия номчуп кээп тургана Шолбан Кара-оол демдегледип.

Камбы-лама эргелелиниң чыл ою-биле холбаштыр Тыва Баштыңының Хүндүлел бичик бет дыл болгаш грамматика кызы Аганах Шорсович Хем шаңнаан. Өөрүп четтиргени чагааларын Буян-башкы-Бу Сүгеевич Сандыкка, Сүт-Хуунунун Даа-ламазы-Олег Рааевич Сарыгларга, Эрэ жуунунун Даа-ламазы-Влад Комбуевич Сергейге тывыскайырлыг хуралга хүндүлүг кылдыр чалаткан, Тываның дентизи чораан Шериг-оол жикович Ооржак чыылга чүректин ханызындан изиг чедирген.

Тэло Тулку Ринпоче Индияга чоруптар, аңаа Ы Далай-Лама башкының Россия буддистеринге чыл саныны дии эгелээр. Ол бо чылда кабрь 24-26 хүннеринде Далай-Лама болур.

КАА-ХЕМ КОЖУУННУҢ ЧАГЫРГАЗЫН УДУРТУР

Каа-Хем кожууннун чагырга баштыңының албан-дужаалынче Виталий Чаж-оол кордакчы болуп турар.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун Каа-Хем кожууннун октябрь 14-те соңгуткан Төлээлекчилер хуралының депутаттары-биле ужурашкан соонда ооң дугайында билдине берген. Баштайгы организастыг сессияга Хурал даргазынга кожуун чагыргазын удуртуп турган Александр Шелехов соңгуткан дээрзин сагындыраал. Ам эрге-чагырганы тургузарының чаа үе-чадазы-чагырга даргазын

конкурс езугаар томуйлаары эгелээн.

Муниципалдыг деңнелге эрге-чагырга томуйлаарының дугайында айтырыг Тываның Чазак мурнунда чугула сорулга деп, Шолбан Кара-оол демдеглээн. Ол албан-дужаалга улуг дуржулгалыг, тодаргай сорулгаларлыг кижилериниң келири чугула, олар муниципалдыг тургузугнун экономика-тиг сайзыралын чаа деңнелче көдүрер

ужурлуг.

Элээн каш кожууннарның чагыргалар даргаларынче дуржулгалыг, күрүне албанының школазын эрткен болгаш эргелеп-башкарылга ажылынга мергежээр удуртукчуларны саналдаар эргезин ажылгаар деп турарын регионнун удуртукчузу сагындырган. Каа-Хем кожууннун чагыргазының даргазы албан-дужаалга Чазак Даргазы республиканың Чонну ажылга хаара тударының күрүне албанының удуртукчузу Виталий Сергеевич Чаж-оолдун кандидатуразын өөренип көөрүн санал-

даан. Тываның хөй чурттакчылыг, аңгы-аңгы талалыг ажил-агыйлыг кожууннарының бирээзинге ажилдап шыдаар арга ында бар деп, Шолбан Кара-оол үнелээн.

Хурал даргазы Александр Шелехов ол саналды деткээр болгаш Виталий Чаж-оол көскү ажилдарны кылып чораан болгаш кожууннун чонунга билдингир апарган кижиге дээрзин демдеглээн. «Интеллигенция болгаш кожуун чону чүлдүг деп хүлээп алыр деп бодаар мен. Ол биске тааржыр кижиге болуп турар» — деп, ол улам чылаан.

Кыска тайылбыр: Виталий Сергеевич Чаж-оол 1958 чылда Хем кожууннун Хадың төрүттүнгөн. 1981 чылда Омск күрүнениң ветеринария институтун дооскан, комсомол райкомунга, Кызыл районнун чыышынга удуртуп ажилдап, ликаның Чазакка ажилдап. Чонну ажылга хаара албанга 2001 чылда ажыккан. Күрүне албанының сибирскиде Сибирь академиясына профессионал беле эрткен.

Долаана САЛЧАН

САЙЗЫРАЛ — БОТТАНЫШКЫНДА

Чөөн-Хемчик кожуунга 2013 чылга чедир «Көдээниң социал сайзыралы» программа езугаар эртип турар чылдың он айларында 20 хуу чуртталга бажыңнарынга субсидиялар төлевирлери санаттыганын.

Оларның аразында «Аныяк өг-бүлелер» деп бөлүктөн 11 хамааты 1030,86 дөрбелчин метр чуртталга шөлүн, «Хамаатылар» деп бөлүктөн 9 өг-бүлө 1009,16 метр чуртталга шөлдүг чаа бажыңнары тудуп, ажылгалга кириген. Ниитизи-биле бүгү деңнелдин бюджеттеринден 13 миллион 947 муң 700 рубльди тускайлаан. Чуртталга бажыңнарын ажылгалга киригеринге федералдыг бюджеттен 7 миллион 240 муң 200 рубль, республика бюджетинден 4 миллион 561 муң 900 рубль, тус чер бюджетинден 2 миллион 145 муң 600 рубльди төлээр көрдүнгөн.

«Аныяк өг-бүлелер» бөлүүнге хамааржыр хуу чуртталга бажыңнары тудар хамаатыларга 6 миллион 631 муң 300 рубльди тускайлап үндүрүп бээр, ооң иштинден федералдыг бюджеттен 3 миллион 442 муң 400 рубль, республика бюджетинден 2 миллион 138 муң 500 рубль, тус чер бюджетинден 1 миллион 20 муң рубльди үндүрери көрдүнгөн. «Хамаатылар»

деп бөлүккө ниитизи-биле 7 миллион 316 муң 400 рубль үндүрер, ынчаарга федералдыг бюджеттен 3 миллион 797 муң 800 рубль, республика бюджетинден 2 миллион 393 муң рубль болза, тус чер бюджетинден 1 миллион 125 муң 600 рубль үндүрер.

2012 чылдың октябрь 26-га чедир байдалды алырга, Чөөн-Хемчик кожууннун «2013 чылга чедир көдээниң социал сайзыралы» программаның киржикчилери федералдыг болгаш республика бюджетинден 13 миллион 947 муң 700 рубль түнүг субсидияларны алган. Оларга агроулетпүр комплекзиниң шугумунда 4 киржикчи, тодаргайлаарга, «Мойналык» муниципал-унитарлыг бүдүрүлгеден 1 аныяк өг-бүлө, көдээ ажыл-агыйның «Даг-Ужу» кооперативтиг бүдүрүлгезинден 1 аныяк өг-бүлө, «Хамаатылар» дээр бөлүктөн 2 киржикчи хамааржыр. А социал адырдан 12, хуу дузалал ажыл-агыйның 2 удуртукчузу, «Чадаана» хереглекчилер ниитилелинден 1,

Хорум-Даг сумузундан 1 ажилдакчы болгаш көдээ суму чагыргазындан 1 хамааты болган.

Тываның Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызының бистиң кожуунга хамаарыштыр 1560,2 дөрбелчин метр чуртталга шөлүн ажылгалга кириер планни берген турган. Ынчангаш «Аныяк специалистер болгаш оларның өг-бүлелери» деп бөлүккө хамааржыр хамаатыларның ажылгалга кириген чуртталга шөлү 848,5 дөрбелчин метр болза, «Хамаатылар» деп бөлүктүн 711,7 дөрбелчин метр бооп турар. Тос айларның түнели-биле федералдыг тускай сорулгалыг программа езугаар 11 бажыңны ажылгалга кирип, тодаргайлаарга, 993,1 дөрбелчин метрни шингээткеш, чылдың планының 63 хуузу күүсеткен.

Ниитизи-биле 11 ажылгалга кириген чуртталга шөлдөрүндөн 4 бажың 2011 чылда туттунуп эгелээн. Ында 339,5 дөрбелчин метр чуртталга шөлү болза, 656,6 дөрбелчин метр хемчээлдиг 7 бажыңны 2012 чылда туткан. Сумулар аайы-биле 2011 болгаш 2012 чылда бажыңнарын ажылгалга киргенин хуваарга мындыг: Шемиде ниити 3 чаа чуртталга бажыңнары, эрткен

чылга хамааржыр 97 дөрбелчин метр шөлдүг 1 бажың болза, а бо чылдың 126 дөрбелчин метр хемчээлдиг 2 бажың болур; Хөндергей сумузунда 168,6 дөрбелчин метр хемчээлдиг 2 бажың бо чылда туттунган, Хайыраканда 1 бажыңның шөлү 135 дөрбелчин метр, Баян-Талада бо чылын туттунган 1 бажыңның хемчээли 77 дөрбелчин метр болза, Чыргакыда 147 дөрбелчин метр хемчээлдиг чуртталга бажыңны ажылгалга кирген.

Чылдың планын күүседире-биле октябрь, ноябрьда 567,1 дөрбелчин метр хемчээлдиг чуртталга бажыңнарын ажылгалга кириер уjurлуг, ооң иштинде «Аныяк специалистер болгаш оларның өг-бүлелеринге 138 дөрбелчин метр чуртталга шөлү онаажып турар, а артканы «Хамаатылар» деп бөлүктүү.

Бо чылдың тус черниң бюджетинден кады акшаландырышкынын хоорай болгаш сумулар аайы-биле хуваарга, мындыг: Чадаана хоорайда 6 киржикчи бар, 4 хамаатыга 408600 рубльди шилчиткен. Чыргакыда 1 киржикчиге 99500 рубльди ам шилчидер. Хөндергейде 3 киржикчиге 303200 рубльди шилчиткен, Чадаана сумузунда 1 киржикчиге 146500 рубль,

Хорум-Дагның 143700 рубльди, Теве-Хаяда 1 киржикчиге 124400 рубльди шилчиткен. Бажыңнарын 2 киржикчининге 2 Баян-Таланың база 2 киржикчининге 236600, Шемидин 2 киржикчининге 173300 рубль түнүг субсидияларны, тус чер бюджеттер дузалаары-биле хөргөңгүл шилчидип берген.

Мурнуку чылдарда программаны боттандыраар талазында бадылаан дүрүмнүн өскөрүтүп езугаар хоорай болгаш суму чагыргаларының даргалары, муниципалдыг бюджеттер «2013 чылга чедир көдээниң социал сайзыралы» программага киржирин күзээр талазында даңзызын моондаа чыгарып парлалга чепсектеринге чыгарып апар. Ынчангаш 2013 чылда бюджетинге келир үеде түтүк деп турар чуртталга бажыңнарын ниити санаан өртээнге дүрүмнүн тус черниң бюджетинден акшаландыраар хөргөңгүлүг хуузу төлээринин талазында дыладып алганы езугаар бажыңнары көрдүнүп турар.

Клара МОНТУЖААНЫҢ Кожууннун төлөвиле биле харысалгалыг секретари

ЧЫРЫК ХУННУ КӨРБЕЙН ЧОРУУР-ДАА БОЛЗА...

Бүгү-россияның караа четпестер ниитилелиниң Тывада организациязының даргазы Аңгыр Байыр-оолович Хертек-биле чугааны кылдывыс.

— Аңгыр Байыр-оолович, организацияның ажил-амыды-раа-биле таныштырып көрүңер.

— Бистин республикада караа четпестер ниитилелиниң организациязы 1960 чылда тургустунган. Амгы үеде республикада караа четпестерниң саны хунден хунче көвүдөп, бүртүкелде турбайн турар улусту санавакка безин 600 ажыг кижилер болуп турар. Караа четпестер ниитилелиниң кылып чорудуп турар ажилы болза, караа четпес улусту кередин тодарадырындан аңгыда, оларга психологтук, социал болгаш арга-хоойлу дээш, өске-даа талазы-биле дузаны көргүзери болур. Инвалид кижиниң караанын көөрү баксырай бээр-ле, ол кижиниң арга-шинээ кызыгаарлыг апаар. Ол оон мурнунда кылып чораан ажилын кылып шыдавак, караа-биле номчуй албас, долгандыр чүлдери көрбес апаар болгай. Ынчангаш оларны брайли дээр чүлдү дузасы-биле номчуур тускай бижикке өөредип турар. Бистин ниитилелде достак рельеф брайли бижикти номчурунга, бижиригге өөредип турар.

Алтай крайның Бийск хоорайда бүгү-россияның караа четпестер ниитилелиниң реабилитация төвү ар. Ынаар чылдың-на 4 хире кижини чорудуп турар бис. Олар аа баргаш, чүгле брайли системазының бижиин эвес, а караа көрбес кижиниң амыдыраарына ерек бүгү-ле чүлдере өөренип турар. Караа четпес кижиниң идик-хеп едеринге, бажың ажылы кы-ырынга бергедежир, черле ынчаш өске кижиниң дузасы чокка бодун шыранып шыдавак апаар болгай. Аштыга-даа чааскаан кылаш-аарына бергедежиринер тур-устунуп келир. Реабилитация тө-вү кол-ла чүве даянгыш-биле турунда чүү барын тодарадып, ылаштарына өөредир. Оон аң-да караа көрбес кижини бажы-рынга чааскаан чалгаарап олур-азы-биле аргыттынар, даараныр, азынар, идик септээр, кидистен кы-бүрү чүлдери кылып дээр шыкаш күш-ажылдың бөдүүн аргаларына өөредип турар. Караа четпес улуска таарыштыр тургузуп кылып каан компьютерде чуга-анып турар тускай программа бар. Ону база ажыглап билир кылдыр хоорайда өөредип турар.

— Силерниң ниитилелде инвалидтерге хамаарыштыр кандай ажил-херекти чорудуп турарыл?

— Бистин ниитилелдин инвалид-терин бажынынга чааскаанзырай ерген олурбазын дээр оларны кы-бүрү республика, хоорай, арын-даа Россия чергелиг фес-вальдарга, концерттерге, көрүл-мелерге кириштирип турар бис. Ынчангаш доктаамал шаңнал-мак-тадыг черлерни ээлеп турарыыс өөрүнчүг. Чүге дизе инвалидтер сазында талантылыг кижилер хей. Актурлук хемчеглерден аңгыда, спорт черле кижиниң амыдыра-нын аң чугула черни ээлеп турар. Актарың көөрү баксырай бээр-ге, организмниң дүрген шимчээр-и, кижиниң аңгы-бээр шимчеп, амыдырындан коргар апаар. Мын-га кижилер олутпай чоруктун түн-

нелинде кадык баксырап, аарыг-аржык "чыгып" келир. Ынчангаш спортчу хемчеглерни колдадып, ылаңгыя шыдыраа, шашки дээр шыкаш оюннарга маргылдааларны организациястат эрттирип турар бис. Оон ыңай бо чылын уругларның чайын дыштаныр "Дубинин" лагери-ниң чоогунда шыкка б дугаар чыл спортчу хемчеглерге спартакиа-даны организациястат эрттирген бис. Аңаа инвалидтер бөмбүк ойнаа-рынга, халыырынга, шураарынга мөөрейлежип турар. Бо хемчег чылдың-на хамыктың сонуггалын болдуруп турар. Ол шыкаш өске-даа кадык организациялар-биле турслеттарны чылдың-на органи-застап турар бис. Аңаа янзы-бүрү шаптаразыннар эртеринге, майгын тигеринге дээр "чижи" турарыыс онзагай солун.

Тываның караа четпестер ни-тилели социал камгаладылга фон-дузу-биле доктаамал кады ажыл-дажылганы чорудуп турар. Ол фондудан федералдыг бюджеттен тускайлап турар инвалидтерге пу-тевкаларны ал, карак четпес киж-илерни карак-кулаан шинчидип, көөрүн эгидип алып бичин-ле арга

бар болза, эмчилеп алзын дээр соңгаар курорттарже, ылаңгыя тус-кайжыткан караа четпестерниң санаторийлеринче чорудуп турар. Ол тускайжыткан караа четпес-терниң санаторий-курорттарында карак талазы-биле ханы шинчил-гени чорудуп, инвалид кижиниң оон-даа өске аарыгларын эмнеп турар. Берип турар путевкаларның эвээжи-биле ынаар кижини бүрүзүнү чоруп шыдавак хомуданчыг бол-байн канчаар. Оон аңгыда бистин кылып чорудуп турар ажылыыска хамаарыштыр алырга, байырлал хуннерин үспейн демдеглеп эрт-тирип турар бис. Чанывыста клуб бар, ол тургустунгаш ажылдап эгелээнинден бээр бо чылын 30 чыл болуп турар. Ол юбилейни база демдеглеп эрттирер бис. Кечил-оол кудумчузунда караа четпес улуска туткан беш каът бажыңның адаккы каадында эге организациявыс, клуб, ниитилел дээр, шупту чаңгыс черде ажылдап турар бис. Клубта уран чүүл коллективни база бар. Олар доктаамал концерттерге кирип, бисти канчаар-даа аажок өөртүп турарын демдеглевес арга-жок.

Бүгү-делегейниң инвалидтери-ниң хунунда Чазактын талазындан доктаал-саавыры ажилдап кылып, чылдың-на дуза-деткимчени көр-гүзүп турары өөрүнчүг. Бо чылын

бистин ниитилел ТР-ниң Чазаның Даргазының 700 муң рубль гран-тызын алган. Оон-биле компью-терлер, ноутбуктар дээр тускай херекселдерни садып, компьютер класын ажыдып алган бис. Онзагай чүүл болза, компьютерлерде караа четпес кижилерге чугааланып турар тускай программаны кирип каан. Ону чүгле Москвадан чагыттырып алып болгаш ук программаны ажыглаарына республиканың бүгү инвалидтерин өөредип турар бис. Олар хостуг шактарында келгеш, өөренип турарлар. Республикада

аразында чугааланып турар хан базыышкыны хынаар аппарат, кижиниң организмде темпера-тура хынаар чугааланып турар термометр, флешплеерлер, орук айтыр даянгыш бар. Ол шыкаш караа-биле көрүп турар-даа болза, көөрү багай кижилер бар. Оларга тускай бижик улгаттырар электрон-нуг лупаларны берип турар. Оон садыгга өртээ 20 ажыг муң рубль. Оон аңгыда үдекчи ыттар бар. Ол ыттарны бичизинден эгелээш, караа көрбес улус үдээр кылдыр өөредир болгаш оларның өртээ аажок аар. Оон мурнунда Тывага ийи-чаңгыс кижилерге ындыг ыттар турган.

— Караа четпес улустун амгы үеде берге айтырыгларының талазы-биле чүнү чугаалап болур силер?

— Амгы үеде караа четпес инва-лидтерниң бергедежип турар ай-тырыгларына хамаарыштыр алырга, бирээде болза, янзы-бүрү документиленге ат салыры берге байдалды тургузуп турар. Каяа-даа чеде бээр-ге, акша-хөреңги-даа алырынга харысалгалыг ат салыр чүүлдер туруп келир. Ынчалза-даа инвалидтерниң фамилиязын би-жээр таңма бар, ону тускай кыл-дыртып алып. Ындыг таңмазы бар-даа болза, албан боду ат салыр таварылгалар тура бээр. Чижээ-лээр-ге, чээли акша алып, өнчү-хөреңги талазы-биле-даа дээр шыкаш, бо айтырыг берге болуп турар. Амгы үеде ук айтырыгны Россия Федерациязының деңне-линде шиитпирлеп турар. Бо тала-зы-биле Хоойлуну хүлээп алып болза, таңма кылдыртыр черге баргаш, караа четпес кижиниң хол-биле салган адын ол олчаан үн-дүрүптер таңманы кылдырыптып алып. Эржежок шыңгыы докумен-тилерге оон-биле ат салырга, күш-түг апаар. Ийде, халас үлээр тех-никтиг херекселдер аразына чугааланып турар телефоннарны, чугааланып турар компьютер про-граммаларын, чугаайлыг дикто-фонну, смартфонну кирип чедип алыры. Бо чүүлдер ук программада чок, ынчангаш улус боттары садып ап турар. А оларның өртээ дээр-ге оранчок аар. Уште, караа четпес кижилерниң күш-ажылга тургус-тунарының талазы-биле айтырыг аажок нарын болуп турар. Кулаа дыңнавак кижилер кандыг-даа кадык кижиден дудак чок ажылды кылып кааптар болгай. А караа көрбес кижиниң караа баксы-рай бээр болза, ол оон мурнунда мергежилиниң талазы-биле ажи-лын каар ужурга таваржыр. Эмчи, башкы азы саазын-биле ажылдаар дээр шыкаш күш-ажыл кагдынар. Кызылда караа четпестерниң мат-рац, чоорган даарап турар чаңгыс бүдүрүлгези бар. Ында чүгле 21 инвалид ажылдап турар, олардан 16 кижини — караа инвалидтери. Ам-гы үеде сонгаартан келген ба-рааннар бистин бараанывысты кызып турар. Ынчангаш рынокта чижилге улуг. Матрац дээр-ге, чоорган хуннун садып чип турары хлеб эвес шыкажыл, матрац, чоорган чаңгыс садып алгаш, 10 чыл ажыг эдилээр болгай. Ынчан-гаш чаңгыс-ла ынанып турар чүүл — күрүне чагыглары. Уруглар сад-тары, эмнелгелер, бажың-интернат-тар дээр шыкаш организацияларга кудус, чоорган чугула херек.

Дөртте, берге айтырыг болза, инвалидтерге ажылчын олуттар аңгылаарының дугайында. РФ-тин тускай хоойлузунда чүгле 100 кижини ажылдап турар бүдүрүлгелерден инвалидтерге ажылчын олуттар аңгылаар деп каан. А амгы үеде бистин республикада биче бүдүрүл-гелер хей болгай. Ынчангаш хоойлу езугаар бо чүүл күсөттинмейн турар-дыр ийин.

Оон аңгыда пенсия фондузу, социал камгаладылга, эмчи фон-дузу дээр шыкаш бюджеттен дашкаар организацияларга бистин бүдүрүлгелер, организациялар оон мурнунда чүгле 14 хуу төлээр турган болза, амгы үеде 21,2 хуу төлөп турар, а оон соонда чыл-дарда мырыңай 34 хуу чеде бээр. Бүдүрүлгениң арай деп ажылдап алган акша-хөреңгизиниң хей кезин күрүнеже чоруур апаар. Ынчангаш ындында-ла берге байдал дам нарыыдаар.

— Инвалидтерге чиигелделиг эм-таң талазы-биле байдал кандыгы?

— Чиигелделиг эмнер талазы-биле айтырыг нарын болуп артпы-шаан. Бо айтырыгны Чазак деңне-линге доктаамал көдүрүп турар бис. Эмчинин рецептиде бижип берген эм-таңы аптекада чок болур. Ынчалза-даа өске аптекада бар, а ол эмнерни рецепт-биле бербес, чүгле садар дээр. Рецептиде би-життинген эмнерни манап турунда, хуусаазы эрте бээр.

Амгы үеде 2011-2015 чылдарда инвалидтерге таарымчалыг бай-далды тургузар дугайында тускай программа ажылдап эгелээн. Чижээлээр-ге, караа четпес улуска кудумчууда чугааланып турар свето-форларны тургузар, бардырларны эде-хере тыртары, оруктарны кылыры дээр шыкаш бүгү бай-далды инвалидтерге чедимчелиг кылдыр кылыр. Ол бисти канчаар-даа аажок өөртүп турар.

— Ноябрь 13-те Делегейниң караа четпестер хунун канчаар байырлап эрттирдиңер Аңгыр Байыр-оолович?

— Чырык хуннү көрбейн-даа чоруур болзувусса, өскелерден дудак чок ажылдап-чурттаар дээр байгы күжүвүстү салып чоруур бис. Байырлалда база шупту чыгып келгеш, оон-тоглаа организациястат, шайлаан бис. Клуувуустун ажылы база эки чоруп турарын демдеглээр апаар. Ол шыкаш бистин ниити-лелдин ажылын доктаамал деткип, дузаны көргүзүп турар Тыва Рес-публиканың Чазанга, ТР-ниң Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө, Аныяктар херектериниң болгаш спорт яамаларына, Кы-зылдың мэриязына солун тава-рыштыр канчаар-даа аажок өөрүп четтиргенивисти бүгү инвалидтер-ниң мурнундан илередир кижидир мен. Оларның дуза-деткимчези эвес болза, бистин ниитилелдин ажил-даары берге дээрзи билдингир.

— Ниитилелдин ажил-ижинге моон-даа сонгаар чедишкенин, хөгжүлдө, ол шыкаш байырла-лыңар таварыштыр ниитилелдин бүгү кежигүннеринге каң дег ка-дыкшылды, узун назынны күзедим.

Алдынай БАДЫ-ХОО.

Байыр-оолович САНДЫКТЫН тырттырган чоруу.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

2011 чылдың октябрь 12-де Тыва Республиканың Чазаның №608 доктаалыга өскерилгелер кириеринин дугайында
2012 чылдың февраль 15 №89 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. 2011 чылдың октябрь 12-де Тыва Республиканың Чазаның «Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының күүсекчи органының тус-тус кижилеринин мурнунга акша хевирге күүседир ужурлуг хөй-ниити хүлээлгелерин күүсидиринин болгаш оларны боттандырырга саң-хөө хандырылганының чурумунун талазы-биле бүрүн эргелерин Тыва Республиканың бюджет албан черинин боттандырырының чурумунун дугайында» №608 доктаалыга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) адында «күрүнениң бюджет» деп сөстөрнүн соонга «болгаш автономнуг» деп сөстөрнү немээр;
2) эге кезээнде «Коммерцияга хамаарышпас организациялар дугайында» деп сөстөрнүн соонга «болгаш 2006 чылдың ноябрь 3-те «Автономнуг албан черлеринин дугайында» №174-ФХ Федералдыг хоойлунун 2 чүүлү-биле» деп сөстөрнү немээр;
3) 1 пунктуда «күрүнениң бюджет» деп сөстөрнүн соонга «болгаш автономнуг» деп сөстөрнү немээр;
4) Тус-тус кижилеринин мурнунга Тыва

Республиканың күрүне эрге-чагыргазының күүсекчи органының өмүнээзининден акша хевирге күүседир ужурлуг хөй-ниити хүлээлгелерин Тыва Республиканың күрүнениң бюджет албан черинин боттандырырының чурумунда:

а) адында «күрүнениң бюджет» деп сөстөрнүн соонга «болгаш автономнуг» деп сөстөрнү немээр;
б) 1 пунктуда «күрүнениң бюджет» деп сөстөрнүн соонга «болгаш автономнуг» деп сөстөрнү немээр;
в) 3 пунктуда «Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы» кылып чорудар» деп сөстөрнү «Тыва Республиканың Чазаның доктаалы-биле бадылаар» деп сөстөр-биле солур;
г) 10 пунктуда «күрүнениң бюджет», «(№83-ФХ Федералдыг хоойлунун 6 чүүлүнүн 19 пунктузунга дүүштүр)» деп сөстөрнү ап кааптар;
5) Тыва Республиканың күрүнениң бюджет албан черинин тус-тус кижилеринин мурнунга Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының күүсекчи органының өмүнээзинден акша хевирге күүседир ужурлуг хөй-ниити хүлээлгелеринин даңзызын дараазында эдилге-биле бижир:

«Тыва Республиканың күрүнениң бюджет албан черинин тус-тус кижилеринин мурнунга Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының күүсекчи органының өмүнээзининден акша хевирге күүседир ужурлуг хөй-ниити хүлээлгелеринин даңзызы

Чүү дээш төлээри	Төлевири	Хемчээли	Кым алырыл
1	2	3	4
Республиканың ортумак болгаш эге профессионал өөредилге албан черлеринде кирип өөренип турар болгаш Тыва Республиканың республика бюджетинин акша-хөргөзгизинин күсели-биле өөренип турарларга күрүнениң академиктиг стипендиязын 400 рубль хемчээлге тургузар	күрүнениң академиктиг стипендиязы	400	Тыва Республиканың эргезинде турар күрүнениң ортумак болгаш эге профессионал өөредилге албан черлеринин студентилери
Күрүне болгаш муниципалдыг өөредилге албан черинин педагогика ажылдакчызынга өөредилге черинин дужаалын езугаар ооң чөпшээрели-биле класс удуртукчунун хүлээлгезин онаап болур. Ол дужаалга үндөзүлүш, класс удуртукчунун хүлээлгезин күүсеткени дээш педагогика ажылдакчызынга шаңнал акшаны төлээр	класс удуртукчунун хүлээлгезин күүсеткени дээш ай санының акша төлевири	дүрүмнүн 3 пунктузу	класс удуртукчунун хүлээлгезин күүсеткен педагогика ажылдакчылары
Өөренип турар өскүс болгаш ада-иезинин хайгааралы чок арткан чаштарнын, күрүнениң долу хандырылганынга өөренирлеринин санын баш удур тодаратканын барымдаалап бир өөреникчиге хамаарыштыр: — идик-хеп, херекселдер-биле баштайгы чылда 14114 рубльге, ийиги болгаш ооң соондагы чылдарда—9628 рубльге хандыраар, ону акша-биле солуп болур	идик-хеп болгаш херекселдер-биле хандырылганы	дүрүмнүн 3 пунктузу	өскүс болгаш ада-иезинин хайгааралы чок арткан чаштар
Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының эргезинде турар эге болгаш ортумак өөредилге черлеринде өөренип турар өскүс болгаш ада-иезинин хайгааралы чок арткан чаштарга: — ол өөредилге черлеринин сургуулдарына тургускан стипендиядан 50 хуу бедик стипендияны; — өөредилге номнарын болгаш демир-үжүк, карандаш садып алырынга чыл санының пособиезин ол өөредилге черинде өөренип турарларнын деңээр, 50 хуу бедик үш айның стипендиязын	стипендия төлээри ном-дептер садып алырынга чыл санының пособиези	дүрүмнүн 2 пунктузу	өскүс болгаш ада-иезинин хайгааралы чок арткан чаштар
Ортумак профессионал өөредилге албан черлеринде өөренип турарларга: — ол өөредилге черлеринде өөренип турарларнын деңээр, 50 хуу-дан эвээш эвес кылдыр улгаттырган стипендияны; — өөредилге номнарын, демир-үжүк аймаан садып алырынга ол өөредилге черинде өөренип турарларнын стипендиязын 50 хуу бедик үш айның стипендиязын чыл санында;	стипендия төлээри ном, демир-үжүк садып алырынга чыл санының пособиези	дүрүмнүн 3 пунктузу	өскүс болгаш ада-иезинин хайгааралы чок арткан чаштар
Бо дүрүмнүн 2 пунктузунда айтылган өөредилге черлеринин доозукчуларына, өөредилгезин кирип өөренири-биле уламчылап турарлардан аңгыда, 500 рубльден эвээш эвес чаңгыс удааның акша пособиезин	чаңгыс удааның акша пособиези	дүрүмнүн 2 пунктузу (азы 500 руб.)	өскүс болгаш ада-иезинин хайгааралы чок арткан чаштар

1	2	3	4
Медицина ажылдакчыларына акша төлевири идиг бээр байдалдыг болур, ону ФАП-тарның, дүрген дуза чедирер албаннның хамаатыларга медицина-санитар дузазының чедингири болгаш шынарлыгы дээш эмчиге—айда 5 муң, фельдшерге (акушеркага)—3,5 муң, медицина сестразынга—2,5 муң рубльди төлээр	ФАП-тарның, дүрген дуза чедирер албаннның хамаатыларга медицина-санитар дузазының чедингири болгаш шынарлыгы дээш акша төлевири	эмчиге—айда 5 муң рубль, фельдшерге (акушеркага)—3,5 муң, медицина сестразынга—2,5 муң рубльди	ФАП-тар дүрген дуза чедирер албаннның хамаатыларга медицина-санитар дузазының чедингири болгаш шынарлыгы дээш акша төлээр
Ханын дөрген болгаш оон-даа хөй катап дужааган хамаатылар «Россия Федерациязының хүндүлүг донору» деп хөрөк демдээ-биле шаңнадыр, чыл санында алды муң рубль хемчээлдиг акша төлевири алыр эргелиг болур.	чыл санының акш төлевири	6000 рубль	«Россияның дүлүг донору» «СССР-ниң дүлүг донору» хөрөк демдээ-биле шаңнадыр, чыл санында алды муң рубль хемчээлдиг акша төлевири алыр эргелиг болур.

2. Бо доктаал ону албан-езузу-биле парлаан хүнден күштүг болуп кирип чылдың январь 1-ниң соонда тыпсып келир эрге-хоойлу харылзааларына хамаары

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бичик оралакчызы С. ТЕН.

Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт херектеринин талазы-биле яамының дугайында Дүрүмче өскерилгелер кириеринин дугайында

2012 чылдың октябрь 19 № 577 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2011 чылдың январь 24-те № 38 доктаалы-биле бадылааны Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт херектеринин талазы-биле яамының дугайында Дүрүмче дараазында өскерилгелерни кириер:

а) 12.25 пунктуну күжүн чидирген деп санаар;
б) 12.32 пунктуну дараазында редакция-биле кириер:

«12.32. Яамы бодунун шиитпирлээр айтырыгларының иштинде:

Тыва Республиканың Экономика яамызы-биле дараазында ажылдарны чорударда: социал-экономиктиг программа тургузары;

инвестиция ажыл-чорудулгазын сайзырадырын удуртуу;

инновациялыг ажыл-чорудулганы сайзырадырын удуртуу;

аныяк сайгарлыкчыларга, спортчуларга, тренерлерге күрүне деткимче;

Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы-биле дараазында ажылдарны чорударда: күрүне саң-хөөзүн удуртуу;

бюджет чорудуун удуртуу;

бюджет аразының хамаарылгаларын таарыштыраар.

Тыва Республиканың Тудуг болгаш коммунал ажыл-агый чаартылгазының яамызы-биле дараазында ажылдарны чорударда: аныяктарның өөренип турар болгаш чурттап турар черинин аайы-биле аныяктар политиказының болгаш спортунун инфраструктурасын сайзырадыры;

спортчу объектилерни эде кылыры болгаш тудар талазы-биле тускай сорулгалыг программаларның хемчеглерин боттандыраар;

аныяк специалистерге болгаш аныяк өбүлелерге күрүне деткимче;

Тыва Республиканың Культура яамызы-биле дараазында ажылдарны чорударда: культура-массалыг хемчеглерни чорудар болгаш организастаар;

аныяктар аразында фестиваль шимчээшкенин сайзырадыры;

аныяктар-биле клуб хевиринин ажылдарын сайзырадыры;

аныяктарның моральдыг-мөзү-шынар чүүлдеринин бурунгаар хөгжүлдэзин тургузары;

Тыва Республика талазы-биле Иштики херектер талазы-биле яамызының назы четпээннер болгаш аныяктар аразында наркомания, алкоголизм, кем-херек үлгедиишкенин болгаш корум-чурум үрээшкенин болдурбазына угланган хемчеглер эрттирери болгаш организастаары, а ол ышкаш спортчу-массалыг хемчеглерниң киржикчилеринин айыыл чок чоруун хандыраар сорулга-биле кады ажылдакчылары;

Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы-биле дараазында ажылдарны чорударда:

аныяктар аразында кадык амыдыралды суртаалдаары;

өөренип турар черинин аайы-биле күш-культура-кадыкшыдылга ажылдарының системанын сайзырадыры;

шажынчы-мөзү-шынар, патриоттук, күш-

культура, хоойлу-дүрүм кижизиди, кем-херек үлгедиишкенин, аллиизм, наркоманияны, аныяктар аразында экстремалдыг көргүзүлгелерни болдургуш-культура болгаш спорт ады кадрлар белеткелинче күрүне чорудураар;

волонтерларның, студент күш-ажурдарының, студент бот-башкарылга: землячестволарның ажыл-чорудулдеткири, а ол ышкаш аныяк эртемдеткир программаларны боттандырууларның болгаш аныяктарның нити каттыжыышкынының төлеажыл-чорудулгазын сайзырадыры;

Тыва Республиканың Кадык камболгаш социал хөгжүлдэ яамызы дараазында ажылдарны чорударда: күш-культура, спорт, идепкейлиг танылга чорудуп турар чурттакчы кадыкшылын быжыглаарын бол камгалаарын хандырып турар хемчег хулээп алыры;

спортчу хемчеглерни, аныяктарны тивальдарын, форумнарын, чыыш медицина хандырылганы-биле боттандыраар;

салым-чаяанныг спортчуларга бол аныяктарга күрүне деткимче;

кадык амыдыралды суртаалдаары чонну ажылче хаара тудары-биле черлеринин учедунда турар аныякты ажылче хаара тудар болгаш ажылчустунуп алырынче угланган программаларны боттандыраар талазы-биле Республиканың Чонну ажылче хаара талазы-биле агентилел-биле;

хамааты камгалалының, бойдустугаш техногенниг байдалдыг онза бадарны узуткаарының болгаш баш болдурбазының адырында удуртулганы тандыраарыга Тыва Республиканың дараазында камгалалының, онза далдардан чурттакчы чонну болгаш дараазында камгалаарының база сугу камгалаарының адырында ажыл-чорудуу хандыраар талазы-биле агентилел-биле;

аныяктар политиказының болгаш адырында даштыкы чурттар-биле хамаарыш тургузарының айтырыглары талазы-биле Тыва Республиканың дараазында экономика херектеринин талазы-биле агентилел-биле;

Тываның күрүне университетинин дараазында айтырылгалар-биле:

— күш-культура болгаш спорт адыр башкы кадрларының белеткелинче күрүне чорудураар;

— күш-культура болгаш спорт адыр эртем болгаш методиктиг хандыраар системаны;

— аныяктарның социал кадыкшылы болгаш нити билиг албан черлеринин өнүккенин күш-дамыр сайзырадыры нити билиг албан черлеринин доозукчуларының профугланышкын шилгелер талазы-биле социал саналын айтыраар чорудары болгаш организастаары;

— аныяктарның экологтук, патриоттук болгаш хоойлу-дүрүм кижизидилгелеринин аныяктар аразында сайгарлыкчы ажыл-чорудулгазының хөгжүлдэзин айтырылгаларының талазы-биле суртаалдаары;

шарттары, эртем-практиктиг конференция-
лары эрттери болгаш организастаары;
— аныктарның социал чугула бот-
токтонун күрүне деткимче;»
2. Бо доктаалды «Тувинская правда»

Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа ямызының коллегиязының дугайында дүрүмү болгаш ооң составын бадылаарының дугайында

2012 чылдың октябрь 25 №588 Кызыл хоорай

2003 чылдың декабрь 31-де Тыва Рес-
публиканың «Тыва Республиканың Чазааның
Конституция» №95 УХ-1 Конституция хоой-
лунун 12 чүүлүгө дүүштүр Тыва Респу-
бликаның Чазааның доктаадыры болза:
1. Дараазында чүүлдерни бадылаар:
Тыва Республиканың Информатизация
болгаш харылзаа ямызының коллегия-

болгаш «Шын» солуннарга парлаар.
Тыва Республиканың Чазааның
Даргазының бирги оралакчызы
М.КОЗЛОВ.

зының дугайында дүрүмү;
Тыва Республиканың Информатизация
болгаш харылзаа ямызының коллегия-
зының составын.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда»
болгаш «Шын» солуннарга парлаар.
Тыва Республиканың Баштыңы—
Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

2012 чылдың октябрь 25-те Тыва Республиканың Чазааның
№588 доктаалы-биле бадылаттынган

Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа ямызының коллегиязының дугайында дүрүм

1. Ниити чүүлдер
1.1. Тыва Республиканың Информати-
зация болгаш харылзаа ямызының колле-
гия (моон сонгаар—коллегия дээр) болза,
Тыва Республиканың девискээринге ин-
форматизация, харылзаа, массалыг комму-
никациялар болгаш теле-радио-дамчыдылга
тазы-биле Тыва Республиканың Инфор-
матизация болгаш харылзаа ямызының
институттары (сүмелер) ажылдап кылып турар
де эрге-хоойлу актыларын хүлээп ап азы
ямының эрге-хоойлу актыларын ажылдап
алып турда барымдаалары улуг ужур-
далыг болгаш чугула айтырыгларын
дараазында чүүлдерни хандырып турар
таамал ажылдаар коллегиялыг орган
тур;

республиканың бүгү девискээринге күрү-
нүң информация политиказының күүсел-
син;
Россия Федерациязының хамаатылары-
н республиканың күрүне органнарының
хандырылганы дугайында медээлер
ир конститушчу эргелерин күүселдезин;
республикага информастыг ниитилелди
таш электрондук чазакты хевирлеп тургу-
яна байддалдарны тургузарын;
немежи келген информация система-
тын болгаш технологияларны, электри-
калыазын болгаш почта харылзаазын,
үштүнде телевидение дамчыдылганын
таш радио-дамчыдылганын системала-
н, а ол ышкаш тускай хереглелдин ха-
лаа четкилерин сайзырадырын;
республиканың девискээринге массалыг
формацияның болгаш массалыг комму-
никацияларның чепсек-херекселдерин
сырадырына идиг бээр.

1.2. Коллегия бодунуң ажылына Россия
Федерациязының Конституциязын, федерал-
ды хоойлуларны, Россия Федерациязының,
информатизация өске-даа эрге-хоойлу актыла-
н, Тыва Республиканың Конституциязын,
Тыва Республиканың хоойлуларын, Тыва
Республиканың нормативтиг өске-даа эрге-
хоойлу актыларын, а ол ышкаш бо дүрүмнү
туртулга болдуруп.

1.3. Коллегия ооң даргазы, дарганың
оралакчызы, секретары болгаш респу-
бликаның күүсекчи эрге-чагырга органнарының,
республиканың болгаш коммерция бүдүрүлгелер-
инин болгаш организацияларының
тазылары составтыг кылдыр тургузунар.
Тыва Республиканың информатизация
болгаш харылзаа сайыды коллегияның
даргазы (моон сонгаар—дарга дээр) болур.
Коллегияның составын болгаш аңаа
бирги өскерилгелерни Тыва Республи-
каның Чазааның доктаалы-биле бадылаар.

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрацию Каа-Хемского района поступило заявление от гр. **Орустук Валентины Чуданговны** о предоставлении земельного участка на праве аренды из земель населенного пункта, для индивидуального жилищного строительства, общей площадью 1500 кв.м. (площадь ориентировочная, уточняется по материалам межевания), расположенного по адресу (имеющего адресные ориентиры): Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Цветочный бульвар, дом 69.
В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Каа-Хемского района принимает письменные возражения по данному заявлению.

В администрацию Каа-Хемского района поступило заявление от гр. **Орустук Валентины Чуданговны** о предоставлении земельного участка на праве аренды из земель населенного пункта, для индивидуального жилищного строительства, общей площадью 1250 кв.м. (площадь ориентировочная, уточняется по материалам межевания), расположенного по адресу (имеющего адресные ориентиры): Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Цветочный бульвар, дом 67.
В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Каа-Хемского района принимает письменные возражения по данному заявлению.

эрге-чагырганың федералдыг органнарының
девискээр органнарының, республиканың
муниципалдыг тургузуларының тус чер бот-
башкарылга органнарының, албан черлери-
нин, коммерция болгаш хөй-ниити катты-
жышкыннарының, эртем болгаш өске-даа
организацияларның төлээлериче чорудар.

2.5. Коллегия хуралының планын эдерин
болгаш хуралдарга немелде (пландан
дашкаар) айтырыгларны чугаалажырын
дарганың шийтири-биле боттандырат.

3. Коллегияның хуралын организастаары
3.1. Коллегияның хуралын ийи айдан
бирден эвээш эвести бадылаттынган план
езугаар эрттирет.

3.2. Коллегияның хуралын ооң даргазы
удуртур, а ол чокта—ону төлээлеп турар
кижи башкарат.

3.3. Коллегия хуралының хүн айтырыын
секретарь коллегия хуралдарының план-
нарына үндезилеп тургузар.

3.4. Коллегия хуралдарына материалдар
белеткээрин хүлээндирген салбырларның
удуртукчулары материалдарны белеткээ-
ринин шынары болгаш оларны чогуур үезин-
де кириери дээш харысалгалыг болур.

3.5. Коллегия хуралының хүн айтырыына
кирген айтырыгны чугаалажырын өске ху-
ралче сонгаарладырын дарганың шийтири-
биле боттандырып болур.

3.6. Ямының коллегия хуралына мате-
риалдар белеткээр талазы-биле харысал-
галыг структурлуг салбырлары коллегия
хуралының хүн айтырыында тодараткан ай-
хүнге чедир бир неделя хуусаадан орай-
татпайн секретарьга дараазында докумен-
тилерни кириет:

ямының айтырыгны белеткээр талазы-
биле харысалгалыг структурлуг салбы-
рының удуртукчузунуң ат салганы колле-
гияның шийтиринин төлөвилелин;

Коллегияга санал бээр кижилерниң
составының талазы-биле саналдарны;
Коллегия хуралында чалаткан кижилер-
ниң фамилияларын, аттарын, адазының
аттарын, ажылдап турар черин болгаш
албан-дужаалын, ажылының телефонунуң
дугаарын айтыртышкан, даңзызын.

3.7. Коллегия хуралының хүн айтырыын,
ол ышкаш коллегия хуралына белеткээр
материалдарны секретарь хурал эгелээрине
чедир беш ажал хүнүнден орайтатпайн
даргага илеткээр.

3.8. Коллегияның даргазының чүүлдүг
деп көргени коллегия хуралының хүн
айтырыын, а ол ышкаш коллегия хуралына
кириет тус-тус материалдарны секретарь
сонуургалдыг кижилерге чорудар.

2012 чылдың октябрь 25-те Тыва Республиканың Чазааның
№588 доктаалы-биле бадылаттынган

Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа ямызының коллегиязының составы

О.Д. Натсак—Тыва Республиканың информатизация болгаш харылзаа сайыды, даргазы;
У.В. Насюрюн—Тыва Республиканың информатизация болгаш харылзаа сайыдының
бирги оралакчызы, дарганың оралакчызы;

И.П. Принцева—Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа ямызының
массалыг информация чепсектерин, ном үндүрүлгезин болгаш полиграфияны сайзырадыр
килдистин начальниги, секретары;

Т.Я. Дажы-Серге—Тыва Республиканың «Тыва Республикада информастыг техноло-
гиялар төвү» казна бүдүрүлгезинин директору;

А.Н. Королева—Тыва Республиканың информатизация болгаш харылзаа сайыдының
оралакчызы;

С.С. Монгуш—Тыва Республиканың «Шын» солунуң редакциязы» күрүнениң
автономнуг албан черинин кол редактору;

М.К. Тамдын—«Тыва Республиканың девискээринге күрүне болгаш муниципалдыг ачы-
дузаны чедиреринин талазы-биле хөй талаларлыг төвү» күрүнениң автономнуг албан
черинин директору;

Р.В. Тас-оол—Тыва Республиканың «Тувинская правда» солунуң редакциязы»
күрүнениң автономнуг албан черинин кол редактору;

А.О. Хертек—«Тываның Ю.Ш. Кюнзегеш аттыг ном үндүрер чери» күрүнениң автономнуг
албан черинин директору;

А.И. Чымба—«ВГТРК» КФУБ-ниң «Тыва» КТРК» филиалының директору (дугуржулга
езугаар).

На основании решения Хурала представителей сельского поселения сумон Ишкинский от 07 ноября 2012 года,

№ 9 объявляется конкурс на должность председателя администрации сельского поселения сумон Ишкинский Сут-Хольского кожууна

На должность председателя адми-
нистрации сельского поселения сумон
Ишкинский Сут-Хольского кожууна может
претендовать гражданин Российской
Федерации в соответствии с Федеральным
законом «О муниципальной службе».

О порядке проведения конкурса, про-
фессиональных требованиях и списком
представляемых документов можно
ознакомиться в газете «Сут-Холь» от 09
ноября 2012 года, № 12 (145).

Конкурс проводится 11 декабря 2012
года в 11.00 часов по адресу: с.Ишкин,
Сут-Хольский кожуун, ул.Лопсан Дондуп
32, в здании администрации сельского
поселения сумон Ишкинский.

Дополнительные сведения о
проведении конкурса можно получить в
Хурале представителей сельского
поселения сумон Ишкинский.

Контактные телефоны: 8-923-382-
9596, 8-923-261-5317, 8-923-385-23-50.

АНЫЯК ӨГ-БҮЛЕЛЕР ШКОЛАЗЫ

Тываның профессионал өөредилге адырында кижизидилге сайзырадыр эртем-методиктиг төптүн баазазына студентилерге «Аас-кежиктиг өг-бүлө» школазы ажиттыг. Ук школа 2011 чылда ажылын эгелээн. Аңаа чылдың-на эге болгаш ортумак өөредилге албан черлеринге чаа өөренип келген студентилеринге өг-бүлө дугайында лекция-беседаларны болгаш янзы-бүрү хемчеглерни эрттирип турар. 2012 чылдың школазының ажыдышының төптүн ажилдакчылары Малина Солун-оол, Вера Худогова болгаш Диана Даржаева олар организастан эрттирген.

Ук школаның кол сорулгазы — амгы үениң аныяк өг-бүлелеринин мурнунга туруп келир амыдырал хандырылга, социал-эрге-хоойлу талазы-биле айтырыгларны шиитпирлээри-биле база студентилерге өг-бүлө чуртталгазынга харыс-салгалыг болур күженишкinnerни каттыштыры. База ол ышкаш өг-бүлө институтун быжыглаарынче болгаш харыс-салгалыг ада болгаш ие болурунче угланган. Өг-бүлө — кижиниң менди-чаагай чурттаарының кол салдары болганда, «Аас-кежиктиг өг-бүлө школазы» өөредилге албан чери бүрүзүнге ажыдары көрдүнүп турар.

Төптүн кижизидилге килдизиниң начальниги В.В.Худогова студентилерге баштай «Өг-бүлө дээрге ...» деп тренингини эрттирген. Аңаа кижиниң бүрүзү хурум-зүрүп турар кижиниң ары чурат каан саазыннарга өг-бүлө дугайында билишкinnerни бижээн. Оон түннелинде кижиниң бүрүзүнүн бижээн чүүлүнден өг-бүлө дугайында чаңгыс улуг, чараш чугаа үнүп келгенин Вера Владимировна ном-

чаан. «Өг-бүлө дээрге мээң ада-иём, аас-кежим», «Өг-бүлө дээрге амыдырал-чуртталгада эңне кол чүүл», «Өг-бүлө дээрге чылыг-чырык бажың, хөй ажы-төл, өөрүшкү болгаш найырал», «Өг-бүлө дээрге бот-боттарын билчир, деткижери болгаш ынак болуру» дээш, оон-даа өске өг-бүлө дугайында чараш билишкinnerни студентилер илередип бижээн. Ук тренингтен алгаш көөрге, студентилер чеже-даа назы-хары бичи-даа болза, амыдыралдың дугайында база эвээш эвес билгир дээрзин бадыйкады. Оон соонда башкы бодунун тургусканы слайдызын бараалгаткан.

Ийиги кезээнде «Аас-кежиктиг өг-бүлө» школазының эрткен чылгы доозукчулары Дарыйя Монгуш, Надежда Кара-оол, Валерия Домбаа олар боттарының кылып чорудуп турган ажил-чорудулгазы-биле таныштырган. Олар база ук школаның кежигүннери болуп, социал төлевилелдерни кылып турган. 7 кижиниң аңгы бөлүк тургузуп алгаш, башкылары-биле

катай ада-иезиниң ажаалда-те-жээлдези чок арткан болгаш өскүс уруглар турар албан черлеринге барып, бичии чаштар-биле ойнап, оларны эргеледип-чассыдып, байырлалдар таварыштыр амдангыг чаагай кемнерни болгаш маскарад костюмдарын алпарып берип турган. Уруглар школаның чаа кежигүннеринге ук ажилдың чугулазын, кижиниң амыдыралыга кайы хире улуг өскерилгени кылыптарын база кижиниң кайы хире харыс-салгалыг апарын демдеглээннер. Оон түннелинде студентилериниң аразындан база шак-ла ындыг буйанныг ажил-чорудулганы кылып күзөлдиглерниң саны хөй болган. Ук школаның доозукчулары ам аңгы-аңгы өөредилге албан черлеринде өөренимшаан, эгелээн ажылын уламчылаар күзөлдиг, а бир эки Ай-Даш Ооржак өөренип турары Назарово хоорайында база ук ажилын уламчылап турар дээрзин Малина Михайловна болгаш эштери чугаалады. Бо бөлүктүн уруглары чүгле бичии уругларга эвес, а кырганнар бажың-интернадынче солун концерт-көргүзүлгү база барып турган.

Хемчег доозулган соонда школаның бир дугаар доозукчулары-биле чоок танышып чугаалажыр аралыг болдум. Уругларның чугаалап турары-биле алырга, оон мурнунда өскүс чаштарның болгаш ада-иезиниң азыралы чок арткан уругларның албан черлеринде чурттап турарын чоок көрүп көрбээн болгаш эки билбес турганнар. А кажан «Аас-кежиктиг өг-бүлө» школазынче кирип алгаш, социал төлевилелдер программа-

зының ажил-чорудулгазын кылып эгелээш, олар дыка хөйүнү билип, кижиниң амыдыралында өг-бүлө кайы хире улуг рольду ойнап турарын билгеннер. Олар чаштарның карактарында чүгле муңгарал болгаш чааскаанзыралды эскергеннер. Амгы үеде аныяк өг-бүлелериниң мурнунда туруп келир эңне чидиг айтырыглар кандыгыл деп айтырымга олар чаңгыс үн-биле эртем-билиг чедип алыры, ажил-агый тып алыры болгаш быжыгып-турумчуп алыры деп харыс-салгалды. Ол ышкаш бо үеде аныяктар эрте өг-бүлө туткаш, амыдыралдың бергелерин ажып шыда-вайн, ада-ие болур харыс-салгадан дезип, өг-бүлөзи буступ, ажы-төлдү долу эвес өг-бүлөге кижизидип турары база чидиг айтырыгларның бирээзи деп айтылган.

Шынап-ла, өг-бүлө түдүшпирлеп алыр мурнунда айтырыгларны шуптузгарып көөрү чугула. Чүге бүгүнү, тодаргайлаарга, агай ие болган улуг улустун салга чогуңдан чаш ажы-төл чектенер болгай. Ону кижиниң утпас болза эки.

Материалым доозуп турарлыг кижилерниң өг-бүлө йында чугаалаан чугаалары рикседим: «Бир эвес сээйи-нда сагыш човаар кижиниң чаа, ол багай-дыр. А кажан о бир кижиниң дугайында човаар кижиниң чок болза, даа дора» — С.Е.Лев, «Төр жыңыңдан эргим чер чок» — церон, «Аас-кежиктиг кижиниң бодунун бажыңында аас-ке кижиниң» — Л.Н.Толстой.

Уруглар болгаш оон эргелер

ААС-КЕЖИКТИГ ЧАШ НАЗЫН

«Ажы-төл — амыдыралдың чечектери» деп чараш чугааны кандыг-даа чурттуң дылында дыңнап болур. Шынап-ла, ажы-төл бистин келир үевис дижит бис. Олар менди-чаагай өзүп келирге, ол дег улуг аас-кежик чок. Ол иезиниң чүрээниң адаанга чаа амыдырал болуп тыттып келгенинден эгелээш, чүге-даа деңнеп четпес өөрүшкүнү сөңнээр.

Чаш уруг өг-бүлениң манап турары болгаш күзөңгү болуру чугула. А кол-ла чүүл — ада-иениң ынакшылын улам быжыглап доңнаары. Кандыг кижиниң ынак эвес болур боор деп бодап кижиниң бажыңа кирер. Ынчалзажок ниитилелде болуп турар ажы-төлге хамаарыштыр таарымча чок байдалды амыдыралдан болгачок-ла эскерер апарган бис. Солунсеткүүлде, телевидениеде чугаалап турар коргунчуг болуушкуннардан кижиниң куйга-бажының дүгү шимчеп, адыя бээр. Кижиниң бажыңа кирбес чүүл-дүр. Дириг амытаннар безин чаш ажы-төлүн карааның огундан артык камгалаар болгаш ынак болур.

Эрткен 2011 чылдың июль айда Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентинин) хүлээп алганы «Чаш уругнуң эргелиг талазы-биле бүрүн эргелиг төлээниң дугайында» Тыва Республиканың хоойлузу-биле оон мурнунда уругларның эргелерин камгалаар талазы-биле чоруттунуп турган ажил чугула хоойлу-дүрүм баазазын алган.

Уругларның эргелерин камгалаары — дыка нарын, ынчалза-даа кончуг чугула хүлээлге. Ону күөсөдирде, чаш уругнуң эргелериниң талазы-биле бүрүн эргелиг төлээниң күрүнэ эрге-чагырга органнары, тус чер бот-башкарылга органнары, организациялар болгаш чурттакчы чон-биле кады ажилда-жылгазы кол рольду ойнап турар.

Бо күзүн «ТР-де чаш уругнуң эргелериниң талазы-биле бүрүн эргелиг төлээниң хөй-ниитичи дузалакчылары» деп семинарның болуп эрткенин сагындыраалы. Аңаа ко-

жуун бүрүзүнге тус-тузунда хөй-ниитичи дузалакчыларны томуйлап, шынзылгаларны тывыскан. Хөй-ниитичи дузалакчы кижиниң ажил-чорудулгазының болгаш оон ажылының кол сорулгаларының дугайында Тыва Республикада чаш уругнуң эргелериниң талазы-биле бүрүн эргелиг төлээниң Эрзин ко-жуунда хөй-ниитичи дузалакчызы Зоя Чылааевна Кулдун тайылбырны берген.

З.Ч.Кулдун, психолог башкы: «Хөй-ниитичи дузалакчыларны чаш уругнуң хосталгазын, эргелерин болгаш сонургалдарын муниципалдыг тургузулгар девискээринге тус чер бот-башкарылга органнары, организациялары күрүнэ магадылалын хандырап сорулга-биле томуйлаар. Дузалакчы кижиниң бодунун ажил-чорудулгазынга Россия Федерациязының Конституциясы, чаш уругнуң эргелериниң дугайында конвенция (керээ), «ТР-де чаш уругнуң эргелериниң талазы-биле бүрүн эргелиг төлээниң дугайында» Тыва Республиканың хоойлузу болгаш оон-даа өске Тываның хоойлулары болгаш нормативтиг актылар-биле башкартынар. Оон кол сорулгаларына муниципалдыг тургузулгарның чурттакчы чонунун аразында уругларның сонургалдарын, хосталгазын болгаш эргелериниң дугайында тайылбырны база суртаал ажылын чорудары. А ажил-чорудулгазының кол чүүлүнге харыс-салгалыг, ажык, шынчы, бот-иде-кейжи база чаагай сеткилдиг болуру хамааржыр. Чүге дизе уругларның эргелерин камгалаарда, кижиге эңне чугула турар ужурулг кижиниң эки шынарлары-дыр.

Дузалакчы кижиниң чүнү кылып ужурулгуг? Ол дилег чагааларны, хомудалдарны сайгарып көөр, профилактика субъектилериниң органнары-биле кады уругларның эргелерин хажыдып турар дугайында дыңнадыгларны хынаар болгаш тус черниң бот-башкарылга органнарынче уругларның эргелерин, хосталгазын болгаш сонургалдарын камгалаарын база оон хандырылганын чорудуун боттандырап дугайында саналдарны кири-рер. А дорт кылып ужурулг хүлээлге — бүрүн эргелиг төлээниң бодунун киржилге негетинер шиитпирлер, херектер материалдарын бүрүн эргелиг төлээге чорудар, тус черлерде уругларның эргелери хажыттынып турар дугайында барымдааларны үе-шаанда бүрүн эргелиг төлээге дыңнадыр, амыдыралдың берге байдалыга таварышкан уругларның дугайында медээни бээр.

Амыдыралда болуп турар багай чүүлдер улуг улустун хараазы-биле болуп турар. А

оон уржуундан чаш ажы-төл хилинче болгай. Ада-иениң арага-дарыже сууруглар суг болза кандыг эки чурт көөр деп бодаар силер? Олар чүгле хүнче элең-тендиң байдалда чоруп ада-иениң көөрдөн башка, кандыг-дырык өөрүшкү-даа, аас-кежик-даа чоролдурбазы бистин, улуг улустун, дө-лээлгевис-тир. Шак мындыг байдалда раткан соонда, дарый чогуур ужурулг чеглерни ап, уругларның эргелерин лаары чугула. Шыңгы ажилды чоролзувусса, эки түннелдерни чедип ал-бис. Өг-бүлө чырык черге чаш уругну бодарадып алган болганда, олар ө-төлү дээш улуг харыс-салганы чоролурулг. Оон келир үеи дээш, амыды чуртталгазы дээш, чедишкinnerни дээш

Автордан: шынап-ла, бистин ажы-вүстүн амыдырал-чуртталгазының шы-дан бистин боттары-выстың-на чуртту келир үеи улуг хамаарылгалыг дээш шупту билер бис. Келир үениң салгалы болзун деп бодаар болзувусса-ла, дугаарында, аныяк иелер, чүгле иелер а адаал база кадык амыдыралды чоролу чугула. Ол ышкаш ажы-төлдүн кады-лынче улуг кичээңгей салып, оларны культура болгаш спорт-биле өн-тештирери. Ынчангаш уругларның со-галдарын болгаш эргелерин, оларны дыралын, айыыл чок чоруун хоойлу ет-камгалаары база оларның чаш назын-кежиктиг болдуары — кижиниң бүртү болгаш ниитилелдин кол сорулгалары. База немел каары артык эвес чүүл — төлдүн келир үеи дээш улуг харыс-салгалыг болулурун. Ажы-төлүсүке ас-жикти, өөрүшкүнү, кадык амыдыралды таарымчалыг, менди-чаагай амыды чуртталганы сөңнээлинер.

Арынны Валерия КОНГАР белеткээн.

Авторнуң тырттырган чуртталганы

Кызыл хоорай.

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

Бистиң эргим, ынак киживис, кырган-ачавыс **Ондар-оол (Кара-оол) Байырович БААЗАН** Улу чылының ноябрь айда Өвүр кожунун Чалаатыга төрүттүнгөш, 12 харлыында Чаа-Суур школазынга чеди харлыг кыс дунмазы Алдын-кыс-биле белеткел клазынга өөренип эгелзэн. Ол 1952 чыл-дыр. Чалаатының туматтарын колхозче көжүргөн үе ол-ла болгай. Кара-оол школага 3 чыл өөрөнгөш, боду эскерип турарга, өске эш-өөрүңге бодаарга, билгилерни чиик, дүргөн шиңгээдип алып болган. Ылангыя уран чурулга кичээлинде аң-мең хевирин дыка дүргөн, кара олчаан кылдыр чуруур турган. Үе-чергеи ынчан чадажып-ла олуларлар. Ондар-оол дунмазының онаалгазын база чуруп бээри мырыңай чаңчыл апарган.

Он беш харлапкаш, бодун улуг кижидир мен деп санап эгелзэн. Ол үеде ооң ада-иези малчыннап турган. Ынчангаш-ла школага өөрөнмейн, ава-ачазының чымыштыг ажил-ижинге дузалажып кирипкен. Өг-бүлени база эрте — 18 хар четпейн чорааш, туткан. Ол үеде эгелзеш-ле, он-он чылдар дургузунда өскөтөрзэн Чалаатызынга «Ак-Чыраа» совхозка кадарчылап, чылгылап чорааш, хүндүлүг дыштанылгаже үнгөн.

Чала деп чер баары кыштаанда чавыт-чавыт дыттарлыг, бедик-бедик тейлерлиг ада-өгбенин чуртун амдыгаа дээр ээнзиретпейн, чүс-чүс шээр болгаш бода малдарын өстүрүп, «чылгычы Адыг Кара-оол» деп чонунун чайгаар берген адын эдилеп, амыдырал-чурттап чоруур.

Бир чылын төрзэн чуртувус найысылалы Москвага баргаш, зоопаркта ак адыг биле чаанни сонургаан, сарбашкыннарны чүдексинген. Улус ажил-агыиының Бүгү-эвилел делгелгезинден араб аъттарны чарашсынган, оон ыңай адырык кудуруктуг казах хойларны кудага салган болза деп бодаан. Делгелгеде украиннерниң улуг кулактыг хаваннарын магадаан, тростниктен чигир бүдүрүп турарын сонургаан. Чурттуң чүрээ Кызыл шөлде даш бажың иштинде улуг баштың Ленинни хүндүс көргөш, шилден кылган Съездилер ордузунга концертти кезээ сонургаан. Циркке баргаш Ю.Никулин клоунун ойнап турарын көргөш, «Бо-даа анаа эвес кижидир!» деп түңнелге келген. Юсупов деп эрги шагның бай-ызыгууртан кижизиниң чурттап чораан улуг аал ораныңа баргаш, мага хандыр чарашсынган.

Ол күш-ажылга доктаамал чедишкыннери дээш Волгоград хоорайга дыштанып путевка-биле база шаңнадып чораан. «Күш-ажылдың хоочуну» хөрек демдээниң эдилекчизи.

Ондар-оол Байыровичиниң улуг уруу юрист эртемниг. Уруу хүндүлүг дыштанылгаже үнери билек, «мал-магандан халбактаныр үе келген-дир» деп чагааш, малының чамдызын үзүп хүлээткен. Уруу биле күдээзи чагыг сөстөр-биле чөпшээрешкеш, Хандагайтыда хойларын кадарып, улаштыр өстүрө берген. Хеймер кызы Дозуражы база улуг кыс болган, бо чылын ортумак школаны доозар. Кыстарының ортуну — Салбак Ондар-ооловна — Ак-Чыраа сумузунда уруглар садының эргелекчизи. Улуг огу Владимир — өскөн-төрзөн чериниң алдарлыг малчыны. Ооң огу — Ак-Чыраада көдээ ажил-агый бүдүрүлгезиниң директору, а уруу Моолдун күрүне академиязын дыл талазы-биле дооскаш, амгы үеде республиканың девискээринде турумчуп ажилдаан кыдат «Лунсин» фирмада очулдурукчулап ажилдап чоруур. Торлайның, Апрельдин болгаш Салбактың оолдар-кыстары Кемеровонун эмки академиясында, Улан-Удэде, Иркутскиде дээди өөредилге черлеринде база Тываның күрүне университединде студентилер. Олардан бичиилери — өөреникчилер.

Эргим киживистин төрүттүнген хүнүн та-варыштыр аңаа быжыг кадыкшылды, өөрүшкүнү күзеп, ажы-төлү ооң сеткилин ам-даа өөртүп чорзуннар деп йөрээр-дир бис!

Хоолу хемниң шулураажы
Хомус үнү болзун, акый!
Хоолуда чуртувуска
Хостуг, шөлзэн чуртта-ла, акый!
Ирбитей хем шулураажы
Игил үнү болзун, акый!
Ийи хемниң аразыңа
Идегелдиг чуртта-ла, акый!

Хөй санныг Баазаннардан.

Бистиң ынак дунмавыс **Шолбан Доржуевна САТ** бо хүннерде юбилейин демдегеп эрттирер. Ол Чадаананың кезип эмнээр салбырынга, ам Кызылда токсикология салбырында эмчи сестра-зы болуп хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажилдап чоруур. Шолбана Доржуевна 30 чылдарның дургузунда кызымаккай ажилы-биле коллегала-рының, аарыг-аржык чонун хүндүткелин чаалап алган.

Бистиң дунмавыс Шолбана — кайгамчыктыг биче сеткилдиг, дузаарга, сагыш човангыр, оожум-топтуг бүдүштүг, быжыг тура-соруктуг, амыдыралчы кижиге. Ак сеткилдиг күш-ажылы дээш ол ТР-ниң Кадык камгалап яамызының Хүндүлел бижии-биле шаңнаткан.

Шолбана Доржуевна — Екатеринбург хоорайда юриктиг академияда өөренип турар уруу Айдананың сагыш-човангыр иези.

Үжен чылдың нүүрүнде

эмчи болуп,

Үүле-херзэн, ажилыңга бердинген сен.

Чеже кижиге амы-тынын албаан дээрлел,

«Четтирдим» деп чеже кижиге

сөглөвзэн дээр!

Амыдырал-чуртталгага чүткүлдүүнү

Ажыл-ишчи бүдүжүнү магадаар бис.

Бежен арттың бедииндиве үнүп келдин

Бергелерге торулбайн чурттап чор сен.

Акы-дунмаң аарый бээрде дегийт дүргөн

Ажаап-тежээп,

эмнеп-домнап кириптер сен,

Чылыг, чымчак сеткилиңниң ачызында

Чырык черде чурттап чор бис,

эргим дунмай.

Орлан дунмаң өскүс калган уругларын

Онза, чараш азырааның чонун билер,

Иезиниң орнун солуп, буян өргүп,

Идегелдиг чөлөнгийи болуп чор сен.

Юбилейиң хүнү-биле байыр тудуп,

Улуг, бичии төрелдериң өөрүп тур бис.

Аккыр халат сынын

каастаан дунмавыска

Аас-кежин, кадыкшылды күзедивис!

Улуг угбазы Ольга Доржуевна,

хөй санныг төрелдери.

Бистиң эргим, ынак ававыс, кырган-ававыс **Зоя Ширин-ооловна ДОНГАК** ноябрь 17-де 65 харлаан юбилейин таарыштыр изиг байырывыс чедирип, каң дег кадыкшылды, узун назынны, ававыска ам-даа хөй чыл чурттаарын күзеп, дараазында одуругларны бараалгат-тывыс:

Төрүттүнген хүнүң-биле

Дегеревис байыр тудуп,

Аас-кежик, өөрүшкүнү

Алгап-йөрзөп, күзеп тур бис.

Ажы-төлү бистерни дээш

Амыр-дыжын харамнанмас,

Эргим, ынак ававыска

Эргеленип ханмас-тыр бис.

Анаа черле олут орбас, кызымаккай

Ажы-төлүн кижизидип өөредир.

Арбын чону кирип шайлаар

Аштыг-чемниг ававыс сен.

Ынай чашты азырап каан

Ынак, эргим ававыска

Ынакшылдың ынак ыры

Ындынналып, сырынназын.

Хүндүткел-биле уруглары, күдээ-лери, огу, керни база хөй санныг уйнуктарыңдан.

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрации гун-Тайгинского ко-
поступило заявление
РФ Экер-оол Шама
Хертека о предоста-
земельного участ-
праве аренды срок
3 (три) года из
населенных пунк-
строительства об-
торговли общей пло-
472 кв.м. по адре-
ориентирам: Монгун-
гинский кожун, сел-
зыл-Хая, ул. Кошкар-
дом 2 а, кадастр
номером 17:06:020100

В соответствии
твующим законода-
ством в течение три-
дней со дня опубли-
вания данной инфор-
администрация Мо-
Тайгинского кожун
нимает письменные
ления по адресу: Ра-
лика Тыва, Монгун-
гинский район, с.М
Аксы, ул. Саны-Шир-

В администрации
Хемского района
поступило заявление от
Ооржак Октябрина
торовны о предо-
лении земельного уч-
на праве аренды из
населенного пункта
дивидуального жили-
строительства, обще-
щадью 1500 кв.м.
щадью ориентиро-
уточняется по мате-
межевания), распо-
ного по адресу (име-
адресные ориентиры)
публика Тыва, Каа-
ский район, с.Суг-
ул.Салчак Шойдак,
22.

В рамках дейст-
щего законодательст-
в течение 30 дней со
опубликования данно-
формации админист-
Каа-Хемского района
нимает письменные
жения по данному за-
нию.

«ЭНЕРГОСТРОЙ» кызыгаарлаттынган харыысалгалыг ниитилелден КВАРТИРАЛАР

Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үеңиң экономиказының турум эвес байдалдарында силерниң акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр.
ОЛ БАЖЫҢДАН КВАРТИРАЛАР САДЫП АЛЫРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР:
тел/факс: (39422)4-85-29, 8-923-268-90-73, 8-905-920-41-01.
Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

КАШ БАЗЫМ ЧЕРДЕ ВЫЖЫГ ГАРАЖТАР БАР.

«Ажаалга банкызы» ААН таарыштыр ипотекага ап болур.

Объектиниң ады	Өрзөлдөр саны	So	S кухня	Кааттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каат тууйбу бажың	3 тип 3	97,80	11,50	2,3,4

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Юстиция херектериниң талазы-биле яамызы.
Кол редактор С. С. МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редак-
торнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия
— 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөре-
дилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агый — 2-17-09, очулга —
2-03-87, үлетпур — 2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 7440. Чагыг 133. Номериңа парлагже дужааганы: график
езугаар — 21,00, херек кырында — 18,00.

Расч. счет № 40603810400000000263
Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникация-
адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаннун Тыва Республи-
талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың март 12-де эде буртук-
Херечилелдин дугаары—ПН №ТУ17-00050. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко,
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакци-
туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өскө-
фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.